

**КРЕМЕНЬ В. ОСВІТА: ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ МЕРЕЖЕВОГО
СУСПІЛЬСТВА // ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ – №31 (31 СЕРПНЯ 2013 Р.). –
С.13**

Людина народжена для щастя, як птах для польоту. Очевидно, що цей гуманістичний ідеал Володимира Короленка ще довго сягатиме зорею для нинішніх і прийдешніх поколінь. А досягти цього ідеалу, вважав світоч української філософії Григорій Сковорода, може кожна людина: лише пізнай себе, знайди свою дорогу і роби свою справу.

У визначенні людиною своєї ідентичності й свого місця у висококонкурентному, а подекуди й жорсткому світі величезну роль відіграє система освіти. Саме вона покликана формувати громадянську позицію молодого покоління, його здатність усвідомлювати виклики новітньої доби й уміння дати на них адекватну відповідь.

Спробую викласти свою версію відповіді на кардинальні виклики сьогодення, підкріплюючи її думкою Мануеля Кастельса — професора Каліфорнійського університету (Берклі). Як на мене, головною проблемою сучасної України є визначення нею свого місця в сучасному глобалізованому світі. І ключем для продуктивного розгляду проблеми може стати положення М.Кастельса про необхідність здійснення інтелектуальною елітою реконструкції суспільних інститутів: "від спільнот, створених на ідентичності спротиву, до висот ідентичностей нових проектів, що вирости на цінностях цих спільнот" (тут і далі курсив мій. — Авт.).

Авангардні сили суспільства й повинні забезпечити процес самоідентифікації України та її самопрезентації у світі. Але в якому світі? Який його панівний тренд? Які гуманітарні цінності він несе?

Ідентичність спротиву

Згадаймо хрестоматійним вислів Архімеда: "Дайте мені точку опори, і я переверну весь світ!". В аналізі динаміки соціальних процесів такою

точкою опори, своєрідним вихідним пунктом є визначення головного протиріччя сучасної епохи, її сутності і характерних рис.

Світ, у якому ми нині живемо, зародився на зламі 1960-х і 1970-х рр., у час глибокої культурної кризи як капіталізму, з його культом індивідуалізму, так і радянської системи, з її культом держави. В цей час у світі відбулося історичне переплетення трьох незалежних процесів. Перший знаменував революцію інформаційних технологій. Другий — боротьбу в гуманітарній сфері за права людини, фемінізм, захист довкілля тощо. Взаємодія цих двох процесів спровокувала третій: реконструкцію суспільних відносин на шляху до створення мережевого суспільства. Нове мережеве суспільство покликала до життя й нову економіку — інформаціональну/глобальну. Мережеве суспільство дало поштовх і до створення нової культури — культури реальної віртуальності. Саме тоді закладена в цьому типі економіки й культури логіка стала основою ширших суспільних зрушень глобалізованого взаємозалежного світу.

Було б помилкою зводити ці зрушення виключно до технологічних та економічних трансформацій. Історія — це насамперед життєдіяльність людей, які переслідують свої інтереси. Наприкінці 1960-х потужні суспільні рухи майже одночасно потрясли весь індустріальний світ: спочатку Сполучені Штати і Францію, потім Італію, Німеччину, Іспанію, Японію, Бразилію, Мексику й Чехословаччину. Ці суспільні зрушення відлунилися в багатьох інших країнах. Згадаймо рух "шістдесятників" в Україні, який, щоправда, був не "відлунням", а одним із провісників (хоч і притлумлених радянським режимом) загальносвітових процесів.

Показово, що суспільні рухи 1960-х не були реакцією на економічну кризу. Вони виникли в zenіті стійкого економічного зростання й повної зайнятості як "критика суспільства споживання". За своєю суттю вони були культурницькими, що швидше прагнули змінити життя, ніж захопити владу. Їхні дії — це багатопланові реакції на сваволю владних структур. То був і виклик несправедливості, й прагнення вибороти право на пошук

індивідуального самовиявлення. У підсумку цей суспільний тренд ніс у собі ідентичність спротиву. Свого часу відомий теоретик Клод Леві-Стросс зазначав: "Будь-яка культура розвивається завдяки обміну з іншими культурами. Але необхідно, щоб кожна культура здійснювала певний спротив, бо інакше дуже швидко втратить те, що притаманне лише їй... Ця ситуація існувала фактично у всі часи. Це норма людської поведінки".

За оцінкою М.Кастельса, культурницькі рухи 1960-х рр. започаткували етап фундаментального розколу в світовому масштабі: по один бік заявила про себе активна, культурно ідентифікована власною системою цінностей інтелектуальна еліта, а по другий опинилися дедалі більш невпевнені, незахищені соціальні групи, позбавлені інформації, ресурсів і влади, що стали рити окопи свого спротиву саме навколо тих цінностей, які було піддано осуду в буремні 1960-ті. Саме цей розкол і став головним протиріччям сучасності: на зміну періоду індустріалізації, з його здебільш рутинною працею на конвеєрі, прийшла технологічна революція інформаційної епохи, яка вимагала самодостатньої особистості. Відповідно плин часу історично обумовив і новий рівень базових взаємовідносин у сфері виробництва, влади, культури й системи цінностей.

На перевалі

Відтоді перед кожним індивідом у світі постала проблема вибору: з яким суспільним трендом себе ототожнювати — з системою цінностей нової інтелектуальної ідентичності чи зі звичними критеріями й вимогами індустріальної доби? Вибір надто важливий: відповідаючи на запитання "Хто я?", людина обирає стратегію виживання — модель своєї життєвої поведінки.

Ключовою особливістю нової доби, на думку М.Кастельса, стала інформаційно-технологічна революція, яка дала поштовх до виникнення інформаціоналізму як матеріальної основи нового суспільства. В 1970-ті рр. фірми й уряди капіталістичних економік вдалися до нових інформаційних технологій, де мережева логіка інформаціоналізму стала провідним

чинником трансформації всіх сфер суспільного й економічного життя. Це привело до появи нової форми капіталізму. Характерна риса його економіки — глобалізація видів діяльності, організаційна гнучкість і оперативність в управлінні робочою силою. З одного боку, нові інформаційні технології забезпечили оновленому капіталізму необхідні мережеві інструменти, дистанційні комунікації, методику збереження та обробки інформації, координовану індивідуалізацію праці, водночас концентрацію й децентралізацію ухвалення рішень. З іншого — тиск конкуренції, нові форми організації праці й ослаблення згуртованості робочої сили призвели до скорочення видатків держави загального благоденства, цього наріжного каменя суспільного договору в індустріальну епоху.

Та, як показала практика, радянський лад виявився нездатним асимілювати інформаціоналізм. І тому є низка причин, які впливали з природи тотального контролю за суспільними процесами та інформацією з боку партії та КДБ. Навіть для доступу до фотокопіювальних машин потрібен був допуск служби безпеки. Для бюрократії саме поняття "персональний комп'ютер" уже підривало базові засади радянського ладу. Радянський етатизм за самою своєю суттю відторгав розповсюдження інформаційних технологій, блокуючи тим самим процес спонтанної інновації шляхом використання мережевих взаємодій.

У цих умовах радянська економіка не могла перейти від екстенсивної до інтенсивної моделі розвитку. Темпи економічного зростання стабільно падали. Високоосвічене населення країни віддалялося від світових наукових досягнень, позбавляючи дослідників ефекту "перехресного запилення" інноваціями. Навіть військова машина — оплот і запорука існування радянського режиму — потерпала від чимдалі більшого технологічного відставання від противника.

Усвідомлення глибини застою спонукало деяких радянських керівників, насамперед Горбачова, спробувати реорганізувати систему. Вони відкрили доступ до інформації і розпочали діалог із громадянським

суспільством. Однак цей крок несподівано для ініціаторів здійняв могутню хвилю піднесення національно-культурних ідентичностей, наростання вимог стосовно поглиблення демократії, що вочевидь виходило за рамки програми перебудови. Радянський лад міг більш-менш ефективно існувати в добу індустріалізму, де в основу було покладено кількісні показники продуктивності (фізична праця, капітал і природні ресурси). Але він виявився неефективним, коли головним джерелом продуктивності стала здатність якісно організувати виробництво на основі знання й інформації. Так безславно закінчився революційний експеримент, що багато в чому визначав характер XX ст.

У пошуках дороговказу

Розпад СРСР породив ідеологічний вакуум, який у новоутворених пострадянських державах треба було чимось заповнити. Оскільки теорія "розвинутого соціалізму" тихо сконала й відійшла в небуття, мусили терміново знайти їй заміник, який відкривав би нові горизонти і вніс бодай дешицю оптимізму в інтелектуально виснажену спільноту науковців у сфері гуманітарних наук.

Кінець ідеологічної монополії КПРС і потужні можливості Інтернету відкрили вікно у світ. Це дало можливість науковцям пострадянського простору долучитися до набутоків світової прогресивної думки. Щоправда, інтелектуальне "перехресне запилювання" на першому етапі відбулося в дещо спрощеному, а то й спотвореному вигляді: воно набуло рис якщо не догматичного запозичення зарубіжних соціальних теорій, то принаймні імітації основних моделей і парадигм суспільного розвитку, поширених на Заході.

Досить згадати, як ми з ентузіазмом сприймали то одкровення ліберальної економіки від Фрідріха Хаєка, то "кінець історії" внаслідок торжества ліберальної демократії від Френсіса Фукуями, то принципи поділу світу як результат "війни цивілізацій" Семюеля Хантінгтона. Ще один

приклад — Джеффри Сакс, який був майже нікому не відомий у Сполучених Штатах, але раптом зажив світової популярності, взявшись трансформувати економіку країн пострадянського простору. Саме він зумів умовити тодішніх російських керівників застосувати його теорію шокової терапії, наслідки якої повною мірою відчула й Україна.

Наша всеїдність у сприйнятті застарілих західних моделей просто-таки вражає. А тим часом ці моделі, і насамперед "теорія модернізації", ще в 1970-ті рр. уже були піддані нищівній критиці в науковому середовищі західних університетів. Так, видатний американський соціолог Іммануїл Валлерстайн відкинув постулат про просування всіх країн світу американським шляхом. Він звернув увагу на те, що у світовій економіці є ядро і периферія; що ядро успішно розвивається за рахунок нерівноправних відносин із периферією; що число вигідних ніш у капіталістичній світ-системі аж надто обмежене; що на світовий ринок слід пробиватися, бо ніхто своїм місцем не поступиться.

Глобалізація зовсім не означає, що всі країни просто увіллються в якийсь уніфікований світовий простір. Навпаки, цілі регіони зберігатимуть свою самобутність. Скажімо, головний ресурс Росії — її природні багатства, а Китаю — його величезне працелюбне населення. Слід бути готовими й до того, що в найближчому майбутньому у світі сформується п'ять-шість провідних держав, а тоді знову виникне проблема перерозподілу сфер впливу.

Чи доклали ми в Україні сил для огранювання свого власного профілю в сучасній конфігурації світу? Політичний вибір є завжди. Він — за елітою, високоосвіченою й відповідальною, здатною створити модель інтеграції у світову систему, виходячи з національних інтересів та об'єктивних обставин. Цей вибір може бути здійснений і більш демократично, якщо суспільство виявить креативну здатність. Коли ж суспільство деградує, коли йому не

вдається випрацювати відповідні інституції та ідеологію в ролі своєрідного "соціального клею", тоді країна неминуче випадає зі світового процесу.

Цінності периферійного капіталізму

Поки що факт залишається фактом: проголосивши незалежність після розпаду СРСР, еліта пострадянських держав виявилася не готовою ні усвідомити виклик інформаційної доби, ні опрацювати належну систему цінностей. На практиці буремних 1990-х ми переконалися, що ця еліта показала своє справжнє нутро і спрямувала суспільні процеси у вигідне для себе русло "дикого капіталізму" зразка ХІХ ст. При цьому, наголосимо, відбувався цей процес за активного сприяння західних "акул капіталізму", які почали наживатися на проблемах периферії.

На прикладі Росії М.Кастельс показує, що "російські групи інтересів, особливо менеджери компаній та урядові апаратники, які очолили процес приватизації, утримали найбільш цінну власність під своїм контролем, однак занижили ціни акцій приватизованих компаній, щоб запропонувати істотний прибуток іноземним партнерам в обмін на миттєво отримувану готівку, яка найчастіше осідала на їхніх банківських рахунках за кордоном". Доклали руку до розвалу економіки й зарубіжні наукові консультанти. Вони консультували "політично недосвідчених російських економістів, які раптом опинилися на командних постах через параліч демократичної держави внаслідок інтриг між політичними фракціями, де панували особисті амбіції". В результаті взаємодії корисливих внутрішніх і зовнішніх груп інтересів, "кримінальна економіка виросла до пропорцій, небачених у великій індустріальній країні, зв'язуючись зі світовою кримінальною економікою і стаючи фундаментальним фактором, з яким слід рахуватися як у Росії, так і на міжнародній арені".

Така модель суспільної трансформації практикувалася практично на всьому пострадянському просторі, зокрема й в Україні. Про це свідчать і матеріали круглого столу "Американсько-українські відносини: рекомендації

з погляду минулого", який у 2013 р. провів Інститут Кеннана в Міжнародному науковому центрі ім. Вудро Вільсона. На цьому заході перший посол США в Україні Вільям Міллер заявив, що США зробили "величезну структурну помилку" під час вироблення плану радикальних економічних реформ в Україні. "Ми просто не розуміли тих величезних економічних викликів, які стояли перед Україною в момент її переходу від комунізму до вільного ринку. Ми підштовхували Україну до проведення земельної реформи, до кінця не розуміючи всіх обставин... Ми сліпо наслідували американську модель, яка не могла слугувати добрим прикладом в українських реаліях". Не маючи відповіді на запитання про те, як забезпечити найсправедливіший перерозподіл державного майна в посткомуністичних країнах, США не змогли запобігти виникненню в них класу "олігархів і крадіїв державного майна".

Нині лише сліпий не бачить, що впродовж 20 років Україна скочувалася в зону "периферійного капіталізму", не дбаючи належно про власні національні інтереси. Водночас ядру мережевої системи сучасного капіталізму була байдужа подальша доля переважної частини населення пострадянського простору. "Інформаційні мережі, мережі капіталу, робочої сили і ринки по всьому світі, — зазначає М.Кастельс, — зв'язуються технологіями, корисними функціями, людьми й територіальною близькістю і водночас роблять себе недоступними для населення й територій, що не становлять цінності й інтересу з точки зору динаміки глобального капіталізму. За цим відбувся соціальний та економічний остракізм окремих суспільних прошарків, районів у містах і регіонах, а то й навіть цілих країн... Відчайдушні спроби деяких подібних регіонів і соціальних груп стати частиною глобальної економіки, уникнути маргіналізації призводять до того, що... міжнародна організована злочинність використовує їх для розвитку всесвітньої кримінальної економіки".

Який же висновок із цієї непривабливої картини? Очевидно, один і безальтернативний: не відмовляючись від ідентичності спротиву в

жорсткому конкурентному світі, вибудувати належну ідентичність проекту майбутньої України відповідно до нових світових реалій.

У чому ж полягають ці реалії?

Цінність самопрограмованої праці

М.Кастельс наголошує, що нове суспільство виникає тоді, коли (і якщо!) виробничі відносини починають відповідати новим продуктивним силам. Це одна з основоположних засад марксизму, яку не ставлять під сумнів і ліберали. Не змінилася й сутність капіталізму: основним законом, як і раніше, є виробництво заради прибутку й присвоєння цього прибутку на основі права приватної власності. Так само в основі сучасних виробничих відносин, як і раніше, лежать відносини між працею і капіталом. Відтак інформаціональна/глобальна економіка виявилася ще більш капіталістичною, ніж будь-яка інша економіка в історії, бо інтенсифікує всі ці параметри. І тут не може бути жодних ілюзій.

То в чому ж новизна і пафос інформаціонального капіталізму? А в тому, що продуктивність є похідною від інновацій, а конкурентоспроможність — від гнучкості будь-якої системи. І тут вирішальну роль відіграють нові інформаційні технології та культурно-освітня здатність учасників виробництва використати їх у процесі виробництва й управління. Саме на цій основі й формується мережеве підприємство.

Для мене як освітянина першорядним у цих теоретичних побудовах є те, що в нинішній модернізованій системі виробництва праця стає різко диференційованою відповідно до індивідуальних характеристик самих працівників. Доконаним фактом сучасності став величезний розрив між традиційною індустріальною працею (Кастельс називає її "родовою") і "самопрограмованою" працею працівників нового покоління. Ключовим критерієм поділу між цими двома видами праці є освіта. І не просто базова, а освіта більш високих рівнів, тобто систематичне включення в структуру праці нових знань, націленість на набуття нових навичок відповідно до

технологічних і організаційних змін. В окресленому контексті освіта сприймається як феномен, принципово відмінний від традиційного навчання і виховання. Освіта стає процесом, у результаті якого працівники набувають здатність постійно змінювати навички, звертаючись до нових інформаційних джерел. У такий спосіб кожен може "перепрограмувати" себе відповідно до завдань процесу вдосконалення й ускладнення виробництва.

Однак потреба в самопрограмованій праці з'являється лише за умов інноваційного виробництва. Старі ж індустріальні технології відтворюють традиційну родову працю, яка не має можливості та, власне, й необхідності самопрограмування, оскільки головна вимога до працівника — лише здатність сприймати й виконувати певне конкретне завдання. Праця такого працівника не є індивідуалізованою, бо виконання найпростіших функцій може бути перекладене на якийсь механізм або іншого працівника.

Різка диференціація між самопрограмованою працею і родовою несе в собі серйозні соціальні ризики й загрози. Якщо інновація стає основним джерелом продуктивності праці, знання й інформація — головним матеріалом нового виробничого процесу, а освіта — ключовою якістю виробничого процесу, то новими виробниками в інформаційному капіталізмі стають насамперед ті творці знання й фахівці інформаційних технологій, чий внесок є найціннішим для фірми, регіону та національної економіки. Таких працівників у розвинутих країнах уже майже третина від усього зайнятого населення.

Ця сутнісна риса інформаційного капіталізму вносить розкол у суспільну структуру праці, що призводить до розмивання залишків класової солідарності. А це спричиняє фундаментальний соціальний розлом, коли, за словами М.Кастельса, відбувається "соціальне виключення значного сегмента суспільства, що складається з індивідів, якими нехтують, чия цінність як виробників/споживачів вичерпана і чия значимість як людей ігнорується".

Загрозливі тенденції

Дехто може відмахнутися — мовляв, для нашої країни проблеми інформаціонального мережевого суспільства не надто актуальні, оскільки інноваційна складова — лише дешиця у виробленому продукті. Однак не заплющуймо очей і на те, що живемо ми в добу глобалізації, коли цей процес не лише вторгся у сферу обміну товарами між країнами, а й став панівним у сфері виробництва. Аби не сталося так, що внаслідок поглиблення прірви між родовою працею (індустріальної доби) і працею самопрограмованою (доби інформаціоналізму) Україна опиниться поза зоною новітніх технологій, прирікаючи себе на животіння в зоні "периферійного капіталізму" з усіма обставинами, що з цього випливають.

А обставини досить-таки загрозливі. Перша полягає в тому, що в контексті соціальної стратифікації інформаціональний/глобальний капіталізм характеризується тенденцією донаростання соціальної нерівності й поляризації суспільства, а саме — одночасного зростання верхівки й дна соціальної шкали. Прикладів безліч. Приміром, про "жахливі спекуляції й непомірне збагачення небагатьох" як про основну соціальну загрозу говорить З.Бжезінський.

Друга обставина — подальша індивідуалізація праці підриває засади колективної згуртованості працівників індустріальної сфери, коли найбільш слабкі сегменти робочої сили залишаються ніби за бортом. У підсумку виникає третя обставина — відбувається постійне розмивання навіть наявних елементів соціально відповідальної держави, що позбавляє рятівного кола людей, які не можуть самостійно дати собі раду.

Водночас наростає інша загрозлива тенденція — соціального виключення цілих контингентів населення. З погляду глобального мережевого суспільства, більше людей, які через низький рівень освіти

нічого не варті ні як виробники, ні як споживачі. Це не означає, що всім їм судилася доля безробітних. Проте важливо, який це буде вид роботи, за яку плату й на яких умовах. А тут картина безрадісна: вже нині мільйони людей постійно втрачають роботу, вони часто залучені в неформальну діяльність, виявляються втягнутими в низові структури кримінальної економіки. Все це зумовлює високий рівень кризових ситуацій у житті їхніх сімей, призводить до особистісних криз.

Лихо в тому, що межа між соціальним виключенням і щоденним виживанням дедалі більше розмивається для більшого числа людей. Із втратою звичної соціальної підтримки (згадаймо гарантовану чергу на житло для молодих спеціалістів, профспілкові путівки, безоплатне дозвілля дітей у спортивних секціях і гуртках самодіяльності тощо — як це було за радянських часів) чимало людей виявилися нездатними постійно вдосконалювати й модернізувати свою кваліфікацію в руслі викликів часу. Вони раз по раз випадають з конкурентної боротьби, намагаючись втримати свої позиції бодай до наступного раунду зменшення сегмента й так уже "всохлого" середнього класу спеціалістів і науково-технічних працівників, який був соціальною опорою СРСР упродовж періоду індустріалізації. Прикро, але факт: сьогодні процес соціального витіснення певних груп населення впливає не лише на справді знедолених, а й на ті соціальні категорії, які цілеспрямовано вибудовували своє життя так, щоб не скотитися до рівня люмпенізованої робочої сили, соціально недієздатних людей.

Цінності фундаменталізму

Об'єктивно ці люди поставлені перед альтернативою: яка система влади і форма державності найбільш прийнятна? Оскільки в умовах глобалізації вплив національної держави на виробничі й соціальні процеси послаблюється, а дані різними партіями під час виборчих перегонів обіцянки (а то й закріплені законодавчо зобов'язання розбудувати соціально відповідальну державу) не виконуються в силу низької продуктивності праці,

легітимність парламентської демократії і самої держави неминуче ставиться під сумнів. Реагуючи на цю ситуацію, вузькоспеціалізована праця, пов'язана з індустріальним виробництвом, тяжіє до політики "сильної руки".

І навпаки — самоорганізована праця інформаційного суспільства тяжіє до збільшення числа сторін, представлених в інститутах влади, а також до децентралізації владних повноважень і переходу їх до локальних інституцій, що формує передумови для нової геометрії влади у вигляді мережевої держави. На прикладі Європейського Союзу можна відслідкувати тенденції прагнення соціальних акторів, та й громадян загалом, максимізувати можливості представництва своїх інтересів і цінностей, розігруючи ті чи інші стратегії взаємовідносин між різними інституціями на різних рівнях компетенції.

Поглиблення соціального розколу в сучасному світі та недовіра суспільного договору, який укладався між працею і капіталом в індустріальну епоху у вигляді соціально відповідальної держави, — все це посилює нездатність значної частки людей вписатися в логіку домінуючих глобальних інформаційних мереж мережевого суспільства. Це призводить до того, що значні контингенти населення прагнуть знайти новий сенс життя, реконструювавши його на засадах абсолютизації певної системи цінностей і переконань. З'являються нові групи ідентичності спротиву, з якими М.Кастельс пов'язує насамперед релігійний фундаменталізм, що "не заперечує технологію, але підпорядковує її Божественному Закону, якому мають підлягати всі інститути й цілі, без жодного торгу. Націоналізм, локалізм, етнічний сепаратизм і культурні громади поривають із суспільством у цілому, вибудовуючи його інститути не знизу вгору, а зсередини назовні, тобто "ті, хто присутньо ми" проти "тих, хто до нас не належить".

Вони демонстративно йдуть на розрив з усталеною соціальною логікою, домагаються автономії від державних інституцій, відкидають

самоцінність капіталу й різноманітні принади технологій. А тому їх учасників уже важко потім інкорпорувати в існуючий спосіб життя.

Підсумки і прогнози

Отже, про найголовніше. Чи дає нам запропонована М.Кастельсом теорія мережевого інформаціонального суспільства вичерпні відповіді на актуальні проблеми сьогодення? Чи внесла вона елемент оптимізму в наше світобачення? Чи стала дороговказом на перспективу?

І так, і ні. Насамперед тому, що було б помилкою з нашого боку покладатися на універсалізм запропонованої теорії, як і будь-якої теоретичної конструкції взагалі. Та й сам автор теорії попереджає, що нинішні суспільні відносини не можуть бути зведені до структури й динаміки мережевого суспільства. Таке суспільство не є всеохопним, оскільки утворюється взаємодією між мережею і "Я", між мережевим суспільством і фактором ідентичності кожного окремого суб'єкта, який несе в собі інерцію цінностей, успадкованих від індустріального капіталізму та етатизму. У підсумку "не всі соціальні зміни й інститути слідують логіці мережевого суспільства, подібно до того, як індустріальні суспільства впродовж тривалого часу включали численні передіндустріальні форми людського існування. Але всі суспільства інформаційної епохи справді пронизані — з різною інтенсивністю — повсюдною логікою мережевого суспільства, чия динамічна експансія поступово абсорбує й підпорядковує соціальні форми, які існували до того".

Отже, розуміння нашого світу вимагає одночасного аналізу й мережевого суспільства, і його конфліктних викликів. Мало хто сумнівається в тому, що ХХІ ст. буде позначене завершенням формування глобальних інформаційних надмагістралей, мобільних телекомунікацій та обчислювальних потужностей. Уже зараз Інтернет охоплює близько мільярда користувачів, число яких щоденно зростає в середньому на

200 тис. людей. Судячи з усього, це буде також доба генетичної революції. Однак якщо люди припустяться тих самих помилок, що й у ХХ ст., є ризик — з допомогою новітньої технологічної сили — покінчити з життям на планеті. А це означає, що для недопущення негативних явищ нам потрібні не лише відповідальні урядовці, а й відповідальне високоосвічене суспільство. Шлях, яким ми підемо, залежить від соціальних інститутів, від людських цінностей, від свідомості нових соціальних акторів та їхньої рішучості формувати й контролювати власну долю.

ХХІ ст. буде позначене й екстраординарним зростанням виробництва за значно менших зусиль. Розумова праця замінить фізичну в більшості виробничих секторів економіки. Але, і на цьому хочемо наголосити, частка виробленого багатства діставатиметься індивідам залежно від наявності доступу до освіти, а суспільству в цілому — від його соціальної організації, політичної системи та обраної стратегії розвитку. Тішить той факт, що українські батьки вже зорієнтувалися в ситуації: за підрахунками експертів, тільки в Києві працюють понад 2 тис. великих і маленьких закладів раннього розвитку дитини, і число їх щороку збільшується на 10–15%.

Люди інтуїтивно розуміють те, що М.Кастельс теоретично сформулював як застереження від ризиків на майбутнє. З одного боку, глобальна економіка розширюватиметься, скануючи з допомогою інформаційних мереж усю планету в пошуку нових можливостей для отримання прибутків. "Але вона це робитиме вибірково, об'єднуючи значимі сегменти й нехтуючи місцевостями й людьми, які вже вичерпали свій потенціал або не становлять інтересу на даний момент... Планета сегментується на чітко розрізнені простори, визначені різними часовими режимами".

Відторгнуті сегменти суспільства, звісна річ, не змиряться зі своїм становищем, дрейфуючи, по-перше, в глобальну кримінальну економіку, яка стане фундаментальною рисою ХХІ ст. Її економічний, політичний і культурний вплив проникатиме в усі сфери життя. Знищити це явище буде

неможливо, хіба що вдасться обмежити. По-друге, реакція на соціальне відторгнення набере форми фундаменталістських рухів. "Різного роду фундаменталізми, що походять з різних джерел, являтимуть собою найбільш безкомпромісну альтернативу односторонньому пануванню інформаціонального глобального капіталізму".

Отже, мережеве суспільство не несе в собі миру й благодаті, а, скоріше, засвідчує тенденцію до поглиблення драматичного розколу між елітою і масами. В той час, коли світові еліти окопуватимуться у глобальній системі фінансових та інформаційних потоків, досвід простих людей і коло їхніх інтересів обмежуватимуться численними локальними спільнотами, насамперед сім'єю.

Перспектива

Головна причина лих ХХІ ст. — екстраординарний розрив між технологічною надрозвинутістю і соціальною недорозвинутістю. Нинішні світова економіка, суспільство і культура побудовані на таких інтересах, цінностях, інститутах і системах правління, які в принципі обмежують колективну креативність, привласнюють плоди інформаційних технологій і збочують енергію в русло нищівної конфронтації. Як наслідок, існуючі нині альтернативні мережевому суспільству культурні спільноти, які прагнуть підпорядкувати новітні технології потребам і прагненням людини, зважаючи на все, приречені на довгий шлях від громад, створених на ідентичності спротиву до висот ідентичностей нових проєктів, заснованих на цінностях цих громад. Ідеться і про егалітарні сім'ї, і про солідарність поколінь, і про концепцію стійкого (достатнього) розвитку, і про нову модель економічного зростання, і про загальну мобілізацію на захист прав людини тощо.

Для того, щоб відбувся перехід від ідентичності спротиву до ідентичності проєкту, має вирости критична маса представників самоорганізованої праці, які й сформулюють засади нової політики. Її відмітною рисою має стати поєднання інформаційних технологій із цінностями й

проблемами, що виникають із нагальних потреб та життєвого досвіду людей в інформаційну епоху. Поки що іншої альтернативи не видно.